

GYÁNI GÁBOR

ORCID 0000-0002-5151-703X

az MTA r. t.

ELTE HTK Történettudományi Intézet, professor emeritus

Premodern, modernizáció, modernitás, modernizmus, poszt- modern, sokszínű modernitás

Egy fogalom elágazásai

Absztrakt

A modern fogalmával összekapcsolható analitikus kategóriák meglehetősen sokfélék és idővel még a jelentésük is változik. Már az ókorban ismert volt ez a latin kifejezés, „éppen most” volt akkor a jelentése. Mai értelmét (új és korszerű) majd csupán a 19. században nyerte el. A történetírásban a modern mint tudományos terminus a modernizációelmélet révén vált elterjedtté; korszakot jelölt, és a modernitás korát elkülönítette a premoderntől. A város- és mentalitástörténet az újkori metropolisz tapasztalati világát fejezi ki a modernitás szóval. A modernizmus ugyanakkor kulturális mozgalmakat jelöl, a főként a 20. században virágzó kulturális modernizmus mindenekelőtt a művészeti avantgárd meghatározására szolgál. A 20. század végén a modern tagadásaként jött divatba a posztmodern állapot terminusa, amely a művészetben és a tudományban egyaránt jelen lévő új törekvések megnevezése lett. A modernizáció társadalom- és történettudományi fogalmát kívánja felváltani a „sokrétű modernitás” felfogása, amely a nem európai történelmi fejlődés azonosítását célozza. Ennek jegyében művelik a posztkoloniális és a *subaltern studies* néven ismert történetírást.

Kulcsszavak: éppen most, korszerű, take-off, nagyvárosi kaosz, avantgárd, posztmodern székepszis, a nem európai történelmi időtudat

Abstract

The notions which may be associated with the term 'modern', are multifarious and divergent in terms of their meaning, that are also changing with the time passing. The Latin word had also been known already in the Antiquity carrying the meaning: just now. It gained its new and standard meaning as late as the 19th century, then already expressing the novelty of something. The term 'modern' became well-known in historical scholarship due to the modernization theory in which the times of premodern have been distinguished by the emergence of a totally new kind of socio-economic system and age. The word 'modernity', however, serves to express the total universe of the experience of a man living in the metropolis of the 19th and 20th century. The term 'cultural modernism' identifies the many efforts of the 20th century in the creative arts, which all tend to negate the nineteenth-century historicism. The program of the 'postmodern' which surfaced at the late 20th century, turned against everything represented by the so called modern both in the arts (mainly in architecture), and the human sciences. The concept of 'multiple modernity' also appearing at the end of the 20th century has been destined for replacing the European-rooted notion of the linear and teleological vision of history. Within the framework of the latter both the 'post-colonial history writing' and the 'subaltern studies' make their best of adequately comprehending the trajectory of the non-European histories.

Keywords: right now, up-to-date, take-off, metropolitan maelstrom, avant-garde, postmodern skepticism, a non-European time consciousness

A modern fogalmával összekapcsolható analitikus kategóriák számbavételével arra kívánok ezúttal rámutatni, hogy milyen paradigmaticus jelentősége van egy adott kifejezésnek, amely korszakjelölőként is kulcsszerepet tölt be tudományos gondolkodásunkban. A „modern” kort kutató történészként közvetlenül érintett vagyok a szó etimológiájának kérdésében, ráadásul a kutatott tárgy és korszak fogalmi megközelítését számos, a modern szónak a címben feltüntetett származékos alakja segít megoldani. A kifejezés látszólagos egyértelműsége mögött kérdőjelek is vannak azzal kapcsolatban, hogy mit fejez ki egy adott korban a modern szóval illetni szokott jelenség, és mi a terminus tényleges értelme. Hozzá kell tenni, hogy a modern (és a szó származékai) esetében egy nemzetközi használatban

lévő fogalom szinte egyöntetű nyelvi kifejeződéséről beszélhetünk, amely növeli a kifejezés történeti és jelenbeli előfordulásának a gyakoriságát.

Kis nyelvi bűvárkodás

Mielőtt közelebbről szemügyre vennénk a modern és származékai történetírói és társadalomtudományi használatát, tisztázni kell a kifejezés történeti etimológiáját. A szó a klasszikus latin *modoból* (az imént, éppen most), valamint a kései latin *modernusból* ered, mely utóbbi a hatodik században bukkant fel először időhatározó gyanánt, az előbb jelzett jelentésben. A francia *moderne* és a német *modern* a kora újkorban használt (írott formában ismert) szavakkal ugyanakkor a korszerűt, az újat fejezték ki, éppúgy, mint ahogy a magyar nyelvben a 18. század végén, a 19. század elején használatba jött modern szóval is.¹ Vagyis: a középkorról a kora újkorra való áttérés során némileg megváltozott e szavunk jelentése, mivel a relatív-tartalmi értelme helyébe az abszolút jelentése került, mellyel arra utalnak, hogy valamely dolog új és korszerű, tehát különbözik az őt megelőző régitől. A valamikori pusztán csak időt jelölő nyelvi marker így tartalmat leíró, illetve értékelő kifejezéssé alakul át. A beszélt és az írott nyelvben befutott több évszázados pályafutása során a modern mint szó – az ecsetelt változások nyomán – mára teljesen elvesztette relatív jelentését, hogy abszolút jelentésű kifejezésként merevedjen meg.² E szó használatával azt fejezzük ki tehát manapság, hogy valamely dolog (személy, tárgy, jelenség) „nem régi keletű”; így és ezért van értelme a modern nyelveket (szemben az ókori latin vagy görög holt nyelvekkel) vagy az újkori történeti fejleményeket (és így tovább) „modernként” határozni meg. A szó jelentheti továbbá azt is, hogy ami modern, azért felel meg az újkor kívánalmainak, mert „fejlett”. Végül a 19. század vége óta nagyjából a második világháború utánig (legfőleg az 1970-es évekig) divatozó formabontó művészeti törekvések azonosítására is szolgál a terminus, ami ez esetben magát a modernizmust mint külön művészeti-kulturális fejleményt jelöli. Ennek megfelelően a modern napjainkban olyan történeti címke, mellyel lényegében a 20. század szellemi és társadalmi arculatát ragadjuk meg fogalmi síkon, következésképpen

1 Nádasy Ádám: A „modern” és a belőle képzett fogalmak jelentés- és használatátörténete. 1998. 33–34.

2 Uo. 40.

itt nem általában utal valamely aktuális létezőre (a maga korában korszerűre), amely eltér az őt időben megelőzőtől. A modern az adott esetben a kézzelfogható kor- és stíluscímke erejével azonosít egy meghatározott történeti időszakot, a „modernizmus korát”.

Mindezt azért fontos hangsúlyozni, mert a modern mint szó már a korábbi századok szövegeiben is elő-előfordult alkalmanként, ami azonban ott csupán az éppen kurrens, vagyis a „maias” dolog leírására szolgált; azt fejezték ki vele, hogy az a valami hűen képviseli az adott kort, és nem pusztán (vagy nem kizárólag) magából a hagyományból fakad, nem azt élteti tovább a jelenben. Ez a rövidre szabott történeti etimológiai szemle megerősít bennünket azon meggyőződésünkben, hogy a szóban forgó kifejezés számos, egymástól különböző, közvetlenül a fogalomtörténeti kontextusoktól függő jelentésbeli változatot rejt magában. Ez eleve leszűkíti a számunkra itt fontos vizsgálódás terét. Amikor a 'modern' és nyelvi származékai tudományos terminusként való használatát tesszük górcső alá, akkor mindig az „újkori” és kivált a 19. és 20. századi gazdasági, társadalmi, politikai és eszmei (kulturális) jelenségek (események, folyamatok, reprezentációk) leírására és értékelésére kimódolt és használatba vett fogalmi konstrukciót értelmezzük.

Modern versus premodern

A társadalom- és történettudományi fogalmi diskurzus bőségesen élt a modern és a premodern terminusokkal, amikor a modernizációelmélet feltétlen hívévé szegődött. A modern gazdaság, társadalom és politika fogalmán érdemben a tökéletes piacgazdaság, az alkotmányos állam és az osztálytársadalom meglétét, annak felemelkedését és berendezését volt szokás érteni ebben a diskurzusban. A gazdaságtörténet-írás számára Walt W. Rostow amerikai közgazdász szállította az aprópénzre váltható gondolati kiindulópontot. Rostow hatvanas évek eleji, nagy hatású, a gazdasági növekedés analitikus megragadását ambicionáló munkájában³ kategorikusan elválasztotta egymástól a premodern és a modern gazdaság fogalmát. Az utóbbi a tartós és fokozott növekedés pályájára áttért piacgazdaságot jelenti szerinte, amely az ún. *take-off* (az elrugaszkodás) pillanatától ölti magára a modernség megkülönböztető jegyét. Minden, ami időben ezt megelőzi, és a lassú növekedés, sőt leginkább a stagnálás jegyét mutatja, premodern gazdasági

³ Walt W. Rostow: *Stages of Economic Growth. A Non-Communist Manifesto*. 1960.

képződménynek könyvelhető el. A modern és a premodern ezúttal elsődlegesen a dinamikus és a dinamikát nélkülöző entitások közötti különbség történeti fokozataira utal, ezt a perdöntő eltérést konceptualizálja a fogalom megkettőzésével. Mindez így kézenfekvő korszakolási lehetőségekkel kecsegtetett a gazdaságtörténeti alapozású történeti gondolkodás számára, mivel a kutatók könnyűszerrel rögzíthették, hogy mikortól lendült át egy adott nemzetgazdaság, vele együtt az ország egésze a modernség világába.

A modernizációelmélet azt a fajta normatív fogalmi rendet sulykolja, amely rendszerelméleti alapokon nyugszik, mert feltételezi, sőt előírja, hogy az egymással kölcsönhatásban álló (rendszer)elemek egészére kiterjedő rendszertörvényeket alkalmazhatunk.⁴ Ezzel pedig azt sugallja, hogy a történetileg szemlélt társadalmi modernség ezen körülményei között az egyaránt modern gazdaság, társadalmi struktúra, politika és gondolkodás (intellektuális élet) belsőleg szorosán összefüggenek egymással, a maguk modernségének az egyidejűségében alkotva az immár egyértelműen modern világot. Ha például az állam nem alkotmányos alapokon nyugszik, vagy a társadalmi struktúrában túl sok a rendi vagy rendies jellegű összetevő, amilyen a nemesség, a hagyományos parasztság, netán a szellemi és ideológiai életben archaikus mozzanatok is előfordulnak (amilyen a nemesi nacionalizmus, vagy a vallási hitélet túltengése); ilyen esetekben a társadalom egészében nem számít modern képződménynek.⁵ Ezt a megítélést fejezi ki – pregnáns módon – az elmaradottság fogalma, amely a modern fejlődés útjára késve áttérő, az igazán modern társadalmak utánzására azonban késnek mutatkozó, az utolérésükre törekvő országok és társadalmak fogalmi megragadására lett kitalálva. Ezen társadalmak közös jellemző vonása, hogy sok bennük a premodern történelmi maradvány, amelyek leküzdése elengedhetetlen a teljesen modernné válásukhoz.⁶

A modernizációelmélet posztulátuma szerint létezik tehát a tisztán modernség előtti, vagyis a hagyományos gazdasági-társadalmi-politikai és eszmei berendezkedés, valamint létezik egy minden összetevőjében modern világ; kettőjük éles és kategorikus szétválasztása, és szembeállítása révén írható le a modern európai történelem tendenciaszerű alakulásának a fő meghatározó folyamata. A modernizációelmélet mind kifejtett és explicit formában, mind látens, tehát

4 Vö. Kindler–Kiss vál.: *Rendszerelmélet. Válogatott tanulmányok*. 1971.

5 Cyril Black: *Dynamics of Modernization: A Study of Comparative History*. 1968.

6 Az elmaradottságelmélet legjelentősebb gazdaságtörténész szószólója: Alexander Gerschenkron, lásd Uő: *A gazdasági elmaradottság – történelmi távlatból. Tanulmányok*. 1984.

nem tudatosított módon mindenképp az egyik leggyakoribb analitikus iránytű az újabb keletű történeti-történetírói ábrázolás számára.

A modernitásnak mint valami újnak a megtapasztalása

A *modernitás*, tudományos terminusként, ugyanakkor nem kifejezetten csak arra szolgál, hogy biztos fogalmi keretet kínáljon a történelmi fejlődés megragadásához; éppúgy kifejezhet egyfajta állapotot, és egy neki megfelelő tapasztalatot is, amely a modernként létrejött életfeltételek eredménye. Marshall Berman időtálló meghatározása szerint a tér és az idő a self és mások tapasztalatának az egyik módusza, amely a folytonos és egyben mélyenszántó változásoknak, a külső-belső bizonytalanságoknak menthetetlenül kiszolgáltatott emberi élethelyzet folyamánya.⁷ E tézis értelmében a modern nagyváros a modernitás kifejelett formáját képezi, annak mintegy a külső kerete. Berman vonatkozó elképzelése Walter Benjaminnak a nevezetes passzázs-esszéiben kifejtett elképzeléseire támaszkodik. Mint közismert, Benjamin az haussmanniasított 19. század közepi Párizst jelölte meg a modernitás első igazi szülőhelyének, melyet döntően Baudelaire költészetén keresztül mutatott be és értelmezett.⁸ Leszögezhetjük: a modernitás kifejezéssel egyszerre ragadható meg a modern nagyváros tárgyi univerzuma, valamint a benne élő, és magát modernként tudatosító személyiség legfőbb karakterjegye, élmény- és tapasztalati világa, egyszóval a „modern ember” pszichéje és tudata. Amíg a modernizációelmélet szája íze szerinti modernség fogalmának a történetírói alkalmazása elsősorban a gazdaságtörténetben és az ahhoz igazított történeti koncepciókban jelentkezik, addig a modernitás fogalmának a középpontba állítása elsősorban a város- és társadalomtörténetben, illetve a tapasztalatok történetét taglaló mentalitástörténetben érhető leginkább tetten.

A *modernizmus* kifejezés diszkurzív helye és értelme újfent megváltozik, ha az alkotóművészet területére fordítjuk a figyelmünket. Olyan újító művészi törekvések összefoglaló megjelölésére szolgál itt a szó, amely úgymond modern társadalmi körülmények között, a modernitás élményének a birtokában készíti az alkotót a klasszikus művészi formavilágtól elütő kifejezési mód keresésére.

⁷ Marshall Berman: *All That is Solid Melts Into Air. The Experience of Modernity*. 1982.

⁸ Walter Benjamin: *Párizs, a XIX. század fővárosa*. 1969. 75–93.; Uő: *A második császárság Párizsa Baudelaire-nél*. 1980. 819–931. Ehhez lásd Rob Shields: *Fancy Footwork. Walter Benjamin's Notes on Flânerie*. 1994.

A modernizmus az alkotóművészetek hosszú sorában, tehát az irodalomtól a vizuális és az audiális művészetekig bezáróan, azt a lázadó, másként mondva: azt a formabontó beállítottságot jelenti, amely ellentmondást nem tűrve fordul szembe a 19. században honos ízlésvilággal, esztétikai normákkal és művészeti kánonokkal. A kulturális modernizmus ilyenformán egy olyan válságtudat tünete és egyben hozadéka, amely a konvencionális művészeti alkotómunka megtagadását, a vele való szembefordulást idézi elő; egyszersmind radikális, de legalábbis reformeri társadalmi beállítottságot és politikumot is magában rejt vagy rejthet. A modernizmus tehát a modernség (a modernitás) tárgyi és eszmei valóságától elfordulva minden olyan ellen lázad, amely annak lényeges attribútumát jelenti.⁹ Az egyes 19. századi filozófiai gondolkodók, elsősorban a Friedrich Nietzsche által inspirált, ily módon a filozófiai szkepticizmus befolyása alatt álló kulturális modernizmus a realizmus és a historizmus eszményét sutba vágva a 19. század során Európa-szerte berendezkedő liberális-tőkés világ- és értékrend iránti fokozott bizalmatlanságának ad nyomatékosan hangot. A kulturális modernizmus jegyében alkotó teoretikusok és művészek szinte hitvallása, hogy a modernitás autentikus művészi kifejezése kizárólag a modernizmus művészi eszköztárának a meghonosításával érhető el, amelynek – egyebek közt – az avantgárd művészeti törekvések jelentik az egyik lehetséges, sőt talán a legmegfelelőbb megvalósítását. Ez pedig egy merőben új esztétikai nyelv kimunkálását követeli meg, melyet nem feltétlenül csak a szorosan vett avantgárd művészek hasznosítanak majd polgárpukkasztó műalkotásaik megalkotásával.

Nehéz ugyanakkor felelni arra a kérdésre, hogy hol és mikor kezdődött a kulturális modernizmus tényleges korszaka, és hol ért véget, ha véget ért egyáltalán ennek a fajta művészi alkotómunkának az ideje. Vajon már az impresszionista festészetet is bevonhatjuk a kulturális modernizmus kategóriájába, vagy csupán a pointillista festészet tartozik oda, netán a 20. század elejétől datálható megannyi avantgárd műalkotásra illik ez a meghatározás, amely a kubisták, az expresszionisták, a szürrealisták stb. kezei alól került ki? S hol az irodalmi modernizmus kezdete, talán Flaubert-rel indult vagy csupán Marcel Prousttal, James Joyce-szal, D. H. Lawrence-szel, Ezra Pounddal vagy T. S. Eliottal vette kezdetét? S hol a zenei modernizmus gyökere, Richard Wagner lenne az előfutár, vagy majd csak Schönberg és Bartók képviseli igazában a zenei modernizmust immár a 20. században? Mindenesetre a modernség és a modernitás kritikájaként, az ezzel az

9 Robert Wohl: *Heart of Darkness: Modernism and its Historians*. 2002. 573–621.

igénnyel fellépő, és a polgári világ bírálatainak a jogosultságával legitimált kulturális modernizmus fogalma jól mutatja a modern mint fogalmi konstrukció gazdagságát és belső ellentmondásosságát.

Modern versus posztmodern

A modernként számontartott tudományos diskurzus és művészet, beleértve a kulturális modernizmus szerteágazó törekvéseit is, egyaránt mint meghaladandó hagyomány kerül elő a 20. század végi *posztmodern* szellemi törekvések jóvoltából. A posztmodern, saját meghatározása szerint, nem valamiféle újabb izmus, vagy egy efféle gondolati áramlat és esztétikai eszmény, hanem bizonyos fajta életérzés megszólaltatása mind a racionális megismerés terepében, mind az alkotóművészetek egyes ágaiban, főként az építészetben. A posztmodern filozófiai alapjairól szólva François Lyotard kijelentette: az új, immár posztmodernként nevesített élethelyzet forrása, hogy elvesztettük a bizalmunkat a nagy elbeszélések iránt. Lyotard ezen azt értette, hogy nem vagyunk többé birtokában az egész racionális átláthatóságának, az ezt a víziót biztosító elbeszélés kognitív képességének.¹⁰

Sokféle tudományos és intellektuális tapasztalat készítette elő a posztmodern krédó fentebb idézett megfogalmazását, amelyek mind rámutattak, vagy csupán sejtetni engedték, hogy a modernség által kínált tudatosság (a racionalizmus), ami a világ megértésére és akár annak még a művészi kifejezésére is irányul, elégtelen megoldással jár. Nem részletezve ezúttal ezt a sokirányú, a posztmodern állapotot a tudományok és a művészetek számára formulázó felvetést, amely különösen sokat köszönhetett Michel Foucault történeti és filozófiai munkásságának, annyit jegyeznék meg róla csupán, hogy a posztmodern nevében megszólaló elméletalkotók elszakítják egymástól a valóságot és a róla szóló különféle elbeszéléseket, külön problémaként tudatosítva, hogy a tudományos és a művészi reprezentáció egyaránt nyelvi közvetítéssel referál magáról a valóságról. Ennek a felvetésnek a mélyebb belátása vezet el azután az igazság addig érvényben volt fogalmának a megkérdőjelezéséhez, amely a valóság hű megismerésének a felvilágosodásban gyökerező naiv realista hitét képviselte és követelte meg a megismerés vezérfonala gyanánt. A destruktívnak ható posztmodern tanítás erős kétségeket támaszt a megismerő feltétlen pártatlanságát és tárgyyszerűségét illetően is, és ez-

10 Jean-François Lyotard: *A posztmodern állapot*. 1993. 7–145.

zel kikezdi az így megalkotott elbeszélés feltétlen referenciális hitelét. Nem utolsósorban azért, mert ebből az álláspontból tekintve vitathatatlan, hogy a valóság és a tudományos megismerés közé beékelődik a nyelvi közvetítettség ténye, amely pedig nem garantálhatja többé a tudományos megnyilatkozás referenciálisan mimetikus mibenlétét.¹¹ A megismerésre vonatkozó illetén szkepszis ugyanakkor már a kulturális modernizmus valamikori gesztusában is benne rejtett, jóllehet a racionális megismerésben érdekelt tudósokat ez a fajta episztemológiai kétely akkor még nem kerítette hatalmába. A kulturális modernizmus országlása idején ők még szigorúan a felvilágosodás hatására meghirdetett diszkurzív rendhez tartották magukat, amely a racionális megismerés szilárd hitén alapult. Nem véletlen ezek után, hogy a posztmodernnel számos ponton érintkező narrativitáselmélet olyan óriása, mint Hayden White, kezdettől fogva felrótta a történetírásnak, hogy továbbra is görcsösen ragaszkodik a naiv realista episztemológia múltból örökölt eszményéhez, és változatlanul a 19. századi irodalmi realizmus kellék-tárából származó elbeszélő módusban alkotja meg a múltról szóló hitelesnek szánt beszámolóját. Ennek a beállítottságnak a kellő tudatosítását és a mielőbbi megváltoztatását sürgette és készítette elő egyúttal White saját történetpoétikai elméleti elképzeléseit adva közre.¹²

Modernizáció versus sokrétű modernitás

A történelemnek a modernizációelmélet útmutatásai szerint megkonstruált képe egy ideje heves elutasításra lel a *sokféle modernitás* (*multiple modernity*) koncepciójának a hívei részéről; az általuk javasolt elméleti posztulátum egyúttal alternatívát kínál az egyenszabásúvá tett globális történelem fogalmával szemben. A modernizációelméleti fogalmi variációra adott illetén reakciót Reinhard Bendix, a neves amerikai szociológus már a hatvanas években megelőlegezte, mondván: „Van egy olyan érzés, mely szerint igaz lehet, hogy az iparosodás időzítése és annak szekvenciális folyamata nem következhet be kétszer egymás után ugyanab-

11 Christopher Butler: *Postmodernism. A Very Short Introduction*. 2002.; Ernst Breisach: *On the Future of History. The Postmodernist Challenge and its Aftermath*. 2003.; Michel Foucault: *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. 1980.

12 Hayden White: *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. 1973.; Uő: *A történelem terhe*. 1997.

ban a formában”.¹³ Szerinte azért nem, mert a történelmi előzmények és az átmenet számtalan sajátos körülménye szükségképpen különbözik egymástól a változatos formát öltő modernizációs folyamatokban. A kifejlett módon majd csupán jóval később megfogalmazott „sokféle modernitás” koncepciójának a képviselői kárhozatosnak tekintik a modern kori társadalmak változatos világának valamilyen egyensémába történő begyömöszölését. A modernizáció és a modernitás normatív fogalma ugyanis kategorikusan megszabja, hogy „az elmaradottak” mechanikusan kövessék a nyugati modernitás mintáját, egyúttal folyton számon is kéri rajtuk a mintakövetés példázatoságát. Ez azonban lehetetlen feladat és teljesíthetetlen követelmény. A fejlett és az ún. fejlődő népek és társadalmak közötti eltérések valójában olyan adottságokban mutatkoznak, amelyek nem hidalhatók át egy bizonyos külső elváráshoz igazodva. Hiszen, ahogy Shmuel Eisenstadt állítja: „A modernitás [...] különböző kulturális mintázatai a nyugati modernitás premisszáinak rendkívül szelektív inkorporálása és transzformációja eredményeképpen kristályosodtak ki. [...] Vagyis világossá vált, hogy a különböző társadalmak és kultúrák, ha ki vannak téve a modernizáció politikai, gazdasági és ideológiai erőinek, erre különböző válaszokat dolgoznak ki és a modernitás különböző fajtáit fejlesztik ki. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy ezek legalább egy bizonyos fokig összefüggnek azon szimbolikus és intézményi hajtóerők mintáival, amelyek az elmúlt ’történelmi’ korokban fejlődtek ki. Míg tehát a modernitás ma valóban az egész világban elterjedt, ez nem csupán *egyetlen* kultúrát, az ideológiai és kulturális reakció *egyetlen* mintáját jelenti, hanem legalábbis néhány különböző alapváltozatát.”¹⁴ A modernizáció ilyenformán nem hozott, és ma sem hozhat létre egyetlen kizárólagosan érvényes intézményi modellt, nem vezet el tehát egyetlen civilizáció létrejöttéhez. A különféle modernizálódó társadalmak helyes értelmezéséhez csak akkor jutunk közelebb, ha természetesnek tekintjük, normálisnak fogadjuk el a bennük fellelhető hagyományos intézményi minták és dinamikák továbbélését. Az alapfeltevéseit tekintve bizonyos mértékig ehhez a szemlélethez áll közel „a civilizációk összecsapásának” az a politikatudományi víziója is, melyet Samuel P. Huntington fejtett ki provokatív munkájában.¹⁵

A történelmi szerkezeti elemek kontinuitásának ez az újfajta értékelése döntő szerepet játszik a koloniális történeti paradigma és az ún. *subaltern tanulmányok*

13 Reinhard Bendix: *Tradition and Modernity Reconsidered*. 1967. 328.

14 Shmuel Eisenstadt: *A modernitás antinómiái*. 2008. 130.

15 Samuel P. Huntington: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. 1998.

néven ismert áramlat éltetésében is. Az utóbbi a gyarmati sorba taszított India történelmi tanulmányozása során került előtérbe.¹⁶

Konklúzió

A modern mint leíró és egyben érték kategória különféle járulékos fogalmi konstrukciók hosszú sorának nyitott tehát teret az újabb időkben. Ezek rendszerint a modernnel mint olyannal szemben jelölik ki az e fogalom révén kifejezett történelmi és társadalmi valóságot, amelyek azonban a modern ellenpárjaként nyírnak el sajátos értelmüket. Kivételesen nagy szerepe van ez esetben annak, hogy a modern mint terminus nem valamely statikus állapot vagy helyzet diszkurzív kifejezésére szolgál, még ha eredetileg annak is szánták az ún. modern európai társadalmak keletkezése idején. A modernség, társadalmi fejleményként, és a modernitás élethelyzete az a fajta időbeli entitás, amely sorozatos átalakulásokon átesve fejezi ki a hozzánk időben legközelebb eső korszak(ok) időben folytonosan változó tartalmi meghatározottságát. A modern világ keletkezése hamarosan megszülte a rá vonatkozó reakciók adott készletét, elsőként a modernitás tapasztalatát, majd a kulturális modernizmust, később a posztmodern, végül a sokszínű modernitás iránti kognitív igényt. A modernitás kivételével mindegyikük közös jellemzője, hogy ezek a kulturális áramlatok egyaránt vitatják a modernnek mint pozitív reáltörténelmi fejleménynek és mint érvényes fogalmi konstrukciónak a jogszerűségét. Ennek az időbeli változásnak a tudomásul vételét jelzi, hogy manapság egyesek „későmodern” korról beszélnek, melyet a posztmodernizmus és a sokszínű modernitás fogalma tölt meg tartalommal. Az előbbi olykor visszahajlik a premodern korok szellemi diszpozícióira, amikor kifejezi nem titkolt ellenérzéseit a felvilágosodással piederstálra emelt racionális megismerés mindenhatóságával szemben. A sokszínű modernitás említett koncepcióját képviselők pedig elfogadják, hogy egész sor premodern jelenség zavartalanul tovább él a saját modern korunkban is, többé-kevésbé integrálódva a modernitás nagy projektjébe.

A modern mindezen fogalmi variánsai arra figyelmeztetnek bennünket, hogy tanácsos lesz feladni a fogalomalkotás geneziséhez való makacs ragaszkodásunkat, amely arra készlet, hogy csupán azt tekintsük modernnek a saját életünkben,

16 Homi Bhabha: *DisszemiNáció. A modern nemzet ideje, története és határai*. 1999. 85–118.; Dipesh Chakrabarty: *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference*. 2000.

ami valamikor, tehát a keletkezés pillanatában vagy nem sokkal azután normatív módon megszabta a modernség fogalmát. A modern mint olyan elsőként a valamikori európai történelmi feltételrendszer körülményei között következett be, és egyedül csak Nyugat-Európában valósult meg ez a projekt. A Nyugattól némiképp különböző, de szintúgy európai társadalmak is úgymond csak felemás modernizációra lehettek képesek, ha a nyugati modernség fejleményének a szemüvegén át szemlélődünk. Amikor pedig a modernitás egyszerűen univerzalizálódott, tehát globalizálódott, hatványozott mértékben állt elő ugyanez a helyzet. Ez utóbbi körülményt fejezi ki pregnáns módon a 'subaltern studies', vagyis a posztkoloniális szemléletmód egyik szószólójaként ismert Dipesh Chakrabarty, amikor egyik könyve címéül azt adta: *Provincializing Europe*.

Mindez pedig megérleli meg bennünk azt a felismerést, hogy a modernség kritériuma – történelmi tekintetben – felettébb esetleges valami, olyasmi tehát, amely kizárja, hogy a fogalom jelentését abszolút értelemben kiterjeszthessük annak érdekében, hogy mércéként szolgáljon mindenki számára. Itt tartunk ma, amikor már egy bizonyos történelmi perspektívából is szemügyre vehető a modern fogalmának sokrétű jelentése és jelentősége.

Irodalom

- Bendix, Reinhard: Tradition and Modernity Reconsidered. *Comparative Studies in Society and History*, vol. IX, no. 3. (Ápril 1967) 292–346.
- Benjamin, Walter: A második császárság Párizsa Baudelaire-nél. Ford. Bence György. In Uő: *Angelus Novus*. Budapest: Helikon, 1980. 819–931.
- : Párizs, a XIX. század fővárosa. Ford. Széll Jenő. In Uő: *Kommentár és prófécia*. Budapest: Magvető, 1969. 75–93.
- Berman, Marshall: *All That is Solid Melts Into Air. The Experience of Modernity*. New York: Simon and Schuster, 1982.
- Bhabha, Homi: DisszemiNáció. A modern nemzet ideje, története és határai. Ford. Sári László. In N. Kovács Tímea szerk.: *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest: Kijárat, 1999. 85–118.
- Black, Cyril: *Dynamics of Modernization: A Study of Comparative History*. New York: Harper Torchbooks, 1968.
- Breisach, Ernst: *On the Future of History. The Postmodernist Challenge and its Aftermath*. Chicago: University of Chicago Press, 2003.

- Butler, Christopher: *Postmodernism. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Chakrabarty, Dipesh: *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton N. J.: Princeton University Press, 2000.
- Eisenstadt, Shmuel: A modernitás antinómiái. Ford. Gárdos Judit. In Niedermüller Péter et al. szerk.: *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban*. Budapest: Nyitott Könyv – L'Harmattan, 2008. 121–131.
- Foucault, Michel: *Power/ Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. Ed. Colin Gordon. New York: Pantheon, 1980.
- Gerschenkron, Alexander: *A gazdasági elmaradottság – történelmi távlatból. Tanulmányok*. Vál. Berend T. Iván – Ránki György. Budapest: Gondolat, 1984.
- Huntington, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Ford. Pusztai Dóra, Gátsity Milla, Gecegyi Györgyi. Budapest: Európa, 1998.
- Kindler József – Kiss István vál.: *Rendszerelmélet. Válogatott tanulmányok*. Ford. Józsa Péter. Budapest: KJK, 1971. (2. kiadás)
- Liotard, Jean-François: A posztmodern állapot. Ford. Bujalos István – Orosz László. In Bujalos István összeáll.: *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai*. Budapest: Századvég, 1993. 7–145.
- Nádasdy Ádám: A „modern” és a belőle képzett fogalmak jelentés- és használat-története. *Replika*, 30 (1998. június) 33–40.
- Rostow, Walt W.: *Stages of Economic Growth. A Non-Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press, 1960.
- Shields, Rob: Fancy Footwork. Walter Benjamin's Notes on Flânerie. In Keith Tester ed.: *The Flâneur*. London: Routledge, 1994. 61–80.
- White, Hayden: *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1973.
- : *A történelem terbe*. Összeáll. Braun Róbert. Ford. Berényi Gábor, Braun Róbert, Heil Tamás, John Éva. Budapest: Osiris, 1997.
- Wohl, Robert: Heart of Darkness: Modernism and its Historians. *The Journal of Modern History*. Vol. 74., no. 3. (September 2002) 573–621.